

szemle

Egy regény regénye – az erdélyi változat

VIDA GÁBOR: *EGY DADOGÁS TÖRTÉNETE*

„A *Nagy Erdély-regényt* most sem tudom megírni [...]. Különben Erdély ma már egy kisregény csupán, zsugorodik, és unja mindenki, elege van belőle, fárasztó, lerágott csont...” – írja Vida Gábor tavaly megjelent önéletírásában, illetve állítása szerint: regényében, amelynek műfaja nem pusztán absztrakt irodalomelméleti probléma, hanem egyben az olvasóval kötött szerződés kérdése is (26–27.).

A kiváló angol irodalmár, Steven Connor (kicsit nehézkesen lefordítható) fogalma, az *addressivity*, a „címzettség” elválaszthatatlan egy szöveg elnevezésétől. A narratológia: a történetek struktúráinak értelmezése és azok kommunikációs normája ugyanannak az éremnek a két oldala. A szövegek elnevezésének, kategorizálásának rendszere önmagát beteljesítő próféciaaként működik. Nádas Péter *Világító részletek* című művét a – vélhetően a Jelenkor Kiadó szerkesztője, Csordás Gábor által írt – fülszöveg emlékiratnak nevezi, míg maga Nádas az alcímben így határozza meg művét: *Emléklapok egy elbeszélő életéből*, s ezzel a gesztussal egyben kijelöli az autentikus olvasat nyomvonalát. Azaz éppúgy olvasatokat akar kizárni, mint megerősíteni, hiszen az olvasók a mű használata során magától értetődővé váló befogadási stratégiáit radikálisan befolyásolja az író által javasolt önmeghatározás.

Vida könyvével hasonlóan ellentmondásos a helyzet. Ebben az esetben ugyanis a Magvető Kiadó szerkesztője, Szegő János által írt fülszöveg távolságtartóbb, mint a Vida által adott alcím: „Az *Egy dadogás története* így lesz írói pályakép, egy térségnek és magának az önéletrajziségnak is a regénye.” Vida a belső címlapon használja a zárójelbe tett *regény* alcímet. Azaz keverednek a műfajok, valósággra való reflexiók és a nagy fikciók, s ráadásul Szegő – okkal – a Vida által írt Erdélyt metaforának és ütközőtérnek nevezi, s – szintén okkal – messze nem magától értetődő helynek tekinti azt. A végeredmény, hogy Vida fent idézett, a meg nem írt nagyregényre vonatkozó mondatai egy – a zárójelbe tett alcímnél megfelelően – megjelent regényből származnak, s nyilván nem véletlen ez a kettős, önmagát értelmező keret. Azaz az önéletírás szerzőjének saját magára vonatkozó kommentárja és a regényíró szövegépítési stratégiája elválaszthatatlan egymástól. Vida címzeteket teremtő, olvasatokat kijelölő öndefiníciója a feltétlen őszinteség élményének és látszatának evidenciáját, tehát a személyesség bizonyosságát, az önéletírói paktum szerződésajánlatát vonja vissza, s teremt meg ugyanott a fiktív szöveg lehetőségét, ráadásul mindez vízvonal alatti, tehát nem látható, de igencsak fontos összefüggést teremt eddigi munkásságával.

Vida előző könyve, az *Abol az ő lelke* (2013) ugyanis igazi fikció, azaz regény, amely a századvégi, első világháború alatti, utáni elbeszélést értelmező, határozott felütéssel kezdődik. „És bár nem feladatomból választ adni arra a kérdésre miért történhetett ez meg, pontosabban: miért hagytuk elveszni Erdélyt, a félreértések elkerülése végett röviden kijelentem, hogy soha nem volt rá szükségünk, és azért nem kapjuk vissza soha többé, mert úgysem tudnánk mihez kezdeni vele. Mi, magyarok, így, többes szám első személyben.” (5.) Ez a tárgyilagos és persze ugyanolyan hevült kijelentés egyszerűen nem ismeri el a Trianon-trauma létét, ellenben azt Nagy-Magyarország felelősségének tekinti, szükségszerűségnek és etikai vétségnek egyaránt.

Vida ugyan eltérő módon, de mindkét könyve elején úgymond még kívülről szól bele a saját munkájába, tesz mintegy vallomást arról, amit aztán mind a két regényben elkerül, azaz hogy van, vagy minimum volt egy Erdély, amely – minden általa is le- és megírt bonyolultság és bonyodalom ellenére – ahistorikus egységében, mitikus valóságában, de ugyanolyan kényszerűen és kényszeredetten foglalkoztatja az írókat, mint az olvasót. S ez az Erdély azok számára is mitikus valóság, identitásteremtő tér, akik mit sem tudnak arról a valóságról, amelyet a szerző az *Egy dadogás története* lapjain felidéz.

Ez a két direkt vallomásértékű felütés, illetve tényszerűnek tekintett megállapítás azért is figyelemre méltó, mert amint belemegyünk a történelem meghatározta, de történelem alatti terek jelentéstörténetébe, azaz rálépünk az irodalom mezőire, akkor már cseppet sem magától értetődő, hogy mi is lehetett volna a *Nagy Erdély-regény* tárgya, amint az sem evidens, hogy mit is jelent a kíméletlen önkritika, mely szerint soha nem volt Erdélyre szükségünk, és „úgysem tudnánk mihez kezdeni vele”. Elég nyilvánvaló, hogy harag és sértettség üt át ezeken a mondatokon, de amilyen erős és határozott az indulat ereje, olyan nehezen ismerhető ki a pátosz mögött a tárgyilagos elemzés intenciója.

S akkor ott van még az a tény is, hogy a többes szám első személy egy 1968-ban született, a Ceaușescu-korszakban felnőtt, Romániához tartozó Erdélyben élő magyar író szövegében áll, aki Kisjenőn, az államhatár mentén nevelkedett, közelebb Gyulához, mint ahhoz a Baróthoz, ahol a nyarait töltötte, s Marosvásárhelyhez, ahova felnőtt korában, saját döntése alapján költözött, s ahol most is él a *Látó* szerkesztőjeként.

Ha az önéletírói paktum szerződésének megfelelően szerző és szereplő, tehát a narrátor azonosságának bizonyosságában kétségbevonhatatlannak tűnő valóságként, ha tehát regényként, azaz a valóságot legfeljebb imitáló fikcióként olvassuk: az *Egy dadogás története* kizárólag a szó legtagabb értelmében tekinthető egy történetnek, amennyiben abban számos jelenet, eseményleírás, esszékre hajazó eszmefuttatás ugyanazokkal, ugyanott s ugyanakkor történik meg.

A könyv tizenkilenc fejezetből áll. A fejezetcímek: tizenkilenc írásjel nélküli állítás, hely- és személynév, részben határozott névelővel, részben anélkül. A legutolsó fejezet: *És még mi van?* viszont újabb keret: regény a regényben, visszaút az időben és a térben, egyben bevezetés az írói szerep formálódásába, számos önreflexióval és ellenállhatatlan erejű rövid leírásokkal. Vida mesterien használja a regényen belüli, egyszerűnek tűnő és igen bonyolult hálózatokat mozgató mikrotör-

téneteket: így például a másik ember és a test viszonyáról szóló leírást. „Szeretem, ha néznek, mondja, és visszadől a hullámpapírra, mutatja nekem a világ közepét, én meg nézem. Még nem basztál senkivel, mondja gúnyosan és leereszkedően. Dikk, milyen szép a szemed. Hát igen. / Szerelem, szex, dadogás. *Virágot Alger-nonnak, Száll a kakukk fészkére*. Nem tanított meg az a cigány lány a testi szerelemre, csak éppen megmutatta, hogy van ilyen, meggy ez magától, vagy akár mehetne is. Büdös volt a teste, füstszagú, sovány, mint egy macska, vad volt, erőszakos, durva, cigányul beszélt olykor, de nem értettem, mondta, hogy ilyenkor jó neki.” (364.) A költészet és a valóság hirtelen leválik a visszautasíthatatlan, mindig ott lappangó Goethe-címről. Van ebben a pár mondatban elegancia és finomság – lásd a „világ közepe” – és a tisztességből olykor eltagadott előítéletek ellenében felidézett valóság: „büdös volt”. Ez volt az az élet, amelynek semmi köze ahhoz az Erdélyhez, amellyel nem tudunk mit kezdeni, s amely közben: mégis létezik. Ez Vida élete, regénye, valósága és művészete. Az utolsó fejezet retorikája, sűrűsége sokszor eltér a könyv egészének fegyelmezett állandóságától, az elbeszélő által addig uralt terektől és időktől, attól az írásmódtól, amelyet több kritika monotonnak tekintett. „Azt hiszem, ez volt az a korszak, amikor elkezdtem félni, és nem az életem féltettem. Volt akkor már elég sok olyan helyzet, ahol a gondviselés bizonyította, hogy a helyén van, meg Isten.” (371.) Ez a két mondat bizony nem magától értetődő. A mai magyar irodalmi szövegben jóval könnyebben és kevesebb gátlással esik szó a *világ közepéről*, pontosabban annak mindennapi életben használt megnevezéséről, mint a gondviselés és Isten magától értetődő bizonyosságáról. S ez az a fejezet, amelyben, én legalábbis így olvasom, Vida elég félreérthetetlenül visszautal az *Ahol az ő lelke* felütésére. „Az urbánus Erdéllyel vagyok adós *magamnak*, mert ezt a vadságot, befejezetlenséget, elhanyagoltságot, amit nagyon szeretek, már egy kicsit unom, nem vezet ez sehova.” (372., kiemelés tőlem – Gy. P.)

Vida úgy írta – vagy épp kerülte el – a cseppet sem világos jelentésű Nagy Erdély-könyvet, hogy szövege majd egészen át inkább kerülje az ideológiai vagy kulturális tereket, másképp: a mentális és kognitív tér- és tájképek vagy épp a geofilozófia fogalmait, s évezedhosszakon át ragaszkodik a konkrétan hitt, írt és remélt mikrokozmoszhoz, az Erdélyt megjelenítő, de nem azt magát jelentő hegyek élmenyvilágához, azok valóságához. Azaz Vida azért kerülte el azt, amit urbánus Erdélynek hív, mert a jelenébe zárt, s (nyilván részben eltúlzottan) emlékezetnélkülinek nevezett Kisjenő, vagy az ígéret földjének tűnő Barót mindennapjai kívül helyezhetők a társadalmon, amelynek egészként való leírása lehetetlenné tenné a *kívülállást*, ami Vida életének és munkásságának egységes válasza volt a megválaszolhatatlan(nak tűnő) kérdésekkel elfoglalt kortárs világ megértésére. Amikor visszautasítja a családregény nagy elbeszélését, amikor valóban csak fogcsikorgatva felel meg az értelmiségi szerepnek, amikor szemantikai, retorikai áthallások, azaz bonyolult utalásrendszerek nélkül, személyességét fenntartva írja le, ami történt vele, akkor bizony a nemes vadember társadalomba való beilleszkedésének megannyi jelenetét olvassuk: amelyek persze – lévén mégsem véletlen, hogy regényt olvasunk – a kívülállás etikájának hódoló személyiség melletti érvek. A ketős olvasat, azaz a személyesség és az őszinteség elválaszthatatlan garanciája és látszata nem ugyanolyan mértékben és módon van jelen, amint az is áll, hogy a

könyv távol van az egyenletességtől, amit irodalmárok nyilván okkal róhatnak fel, amint fel is róttak a szerzőnek, de ami engem illet – az esztétikát is kívülről figyelő, minden szöveget a meghatározó politikai keretek és társadalmi cselekvések logikájának dokumentumaként olvasó kívülállót –, ezt bizony a könyv egyik legértékesebb tulajdonságaként értem, amely megakadályozza az olvasót, hogy ráhagyatkozzon automatizmusaira, lévén hol csalódott lesz, hol meglepett.

A könyv egyik – maradjunk ennél a topográfiai hasonlatnál – magaslati pontja, az *Arad* című fejezet a románok és magyarok lakta kollégiumbeli élmények leírása. Vida a fejezet második oldalán kijelenti: „Innen gyakorlatilag az *Iskola a batáron* jeleneteit kellene idéznem, vagy kisebb-nagyobb korrekciókkal parafrazálnom, bár mi nem katonai alreál voltunk, hanem kőolajipari líceum, és nem *Tulp tanár anatómiája* függött a falon, hanem Nicolae Grigorescu valamelyik ökörszerkes képe, minden románul zajlik, csak Merényiék magyarok, és én.” (259–260.)

Az aradi iskola felidézéséből világosan látható, hogy mi volt az alapvető, minden másra döntően ható, azaz meghatározó különbség Ottlik iskolája és a Ceaușescu-korszak líceuma között. Ottlik az uralkodó osztály kivételezett elitjét képző katonaiskolába járt, amelyben mégiscsak a haza védelmében folyó emberelés mikéntje volt a fő tantárgy, s nem a francia és a latin nyelv. Más kérdés, hogy Ottlik nem véletlenül csinált úgy, mintha az az iskola *minden* nevelődés alapját jelentette volna, s ez a különös kollízió igencsak megfelelt annak a nemzedéknek, amely kánonjában főszerepet szántak az ártatlanság retorikájának: Balassának éppúgy, mint Esterháznak, megannyi fiatal írónak, akik boldogan láttak mestert az ártatlan kívülálló szerepét alakító, álnaiv Ottlikban, míg a bátyjuknak tekintett Mészöly kíméletlen realizmusa sokkal kényelmetlenebb valóságot jelentett. Vida Ottlik-használatát, pontosabban hódolata több célt szolgál: részben megteremtette azt az intertextuális keretet, amelyben műve magától értetődően beletartozik a magyar irodalmi kánon egyik legtúlértékelt remekművének holdudvarába. Hiszen a hasonlóság nem irodalmi, hanem életrajzi, az aradi líceum elég kegyetlen helynek tűnik ahhoz, hogy Vidának oka és joga legyen az Ottlik-rokonság megteremtésére. Másrészt az „Ottlik-használat” *nyilvánvaló* embléma, ha tetszik, önvallomás, és nem a Vidára amúgy sem jellemző ironia és reflexió. Hiszen az *Iskola a batáron* finom világa és a rettenetes Ceaușescu-korszak szocialista líceuma nem vethető egybe. Ottlik az uralkodó elit nevelődéséről írva egy meghatározó és soha nem volt világot teremt, Vida viszont igazán pontosan látja, hogy mi volt a romániai szocializmus. „Akkoriban döbbentem rá, hogy alig van olyan ember, aki szereti azt, amit csinál.” (275.)

A Nagy Erdély-regény, ahogyan azzal szoros összefüggésben a Nagy Trianon-regény, valójában: megírhatatlan, mert mint azt Tompa Andrea elmúlt években megjelent *Fejtől s lábtól* és *Omerta* című művei, illetve Vida két regénye is félreértetlenül dokumentálja: a történelmi regényhez szükséges konszenzuális elbeszélés vagy annak tagadása ugyanúgy hiányzik, ellenben a mikrohistória, illetve a kalandregény működképeseknek tűnnek. „Ez / a kellő távol. Innen / nézz!” írta Petri az *Oly ritka* című versében, amely 1974-ben jelent meg a *Körülírt zubanás*ban, második kötetében. Ugyan a verset nem a történelemről, hanem a nőkről írta, de ez a két sor magára hagyva kísértetiesen pontosnak, használhatónak tűnik. A történelmi regény végül nem létezik a történelem szellemének megértése vagy épp

felszabadítása nélkül. Annak alapkérdése mindig a világtörténelem és az üdvtörténet közötti határátkelés, de nekünk, magyaroknak – 1919/20-ban Erdélyben maradtaknak, később ott születetteknek s mindazoknak, akik emitt születtek, s vagy jártak Erdélyben, vagy nem –, nekünk tehát nincs semmiféle tudásunk, bizonyosságunk arról, hogy ami történt, az mit jelent, miért s miként felel azért, s melyik nemzedék, van-e bármiféle halvány jelentése annak, hogy történhetett volna-e másként. Azaz Vida már-már túl éles fényben úszó félmondata – „soha nem volt rá szükségünk” – megkerülhetetlen, s alkalmas arra, hogy bárki lássa, mit is jelent a rossz lelkiismeret.

Vida többször is utal az 1940 és 1944 közötti évekre. Ablonczy Baláznak a korszakról szóló, kiváló könyve címével – *A visszatért Erdély* – akaratlanul erre a zavarra mutat. Erdély ugyanis nem tért, nem térhetett vissza: sem egészében, sem a végül Magyarországhoz visszacsatolt északi részével, mert nem volt abban a helyzetben, hogy döntsön. Erdély sorsáról, jövőjéről a Harmadik Birodalom döntött. Ablonczy könyvének címe akár a Nagy Erdély-regény címe is lehetne, de az történelmi monográfia.

Vida – és Tompa Andrea – regényeinek előzményeként tarthatjuk számon Jékely Zoltán 1943-ban az Erdélyi Szépmíves Céh kiadásában megjelent kötetét: *A bázsongárdi föld* mára sajnálatosan ritkán idézett kisregény. Magyarországon élő hőse tér vissza szülővárosába, Kolozsvárra, s egy családi temetésen – hol jobbra senkit sem ismer – megpillantja egy távoli rokonát, kibe beleszeret, s nagy rémületére kiderül, hogy az még a bécsi döntés előtti napokban, s ártatlanul elutazott egy román katonatiszttal: ami a vállalhatatlan ösbűnné lett egyetlen éjjel alatt.

„Beüljön talán egy kávéházba? Ott politizálni kell a városháziakkal. Éppen eleget politizál a hivatalban – legalább délután szellőztesse a fejét. Kikhez csatlakozzék? Legyen műerdélyi s szapulja az anyaországiakat? Vagy tagadja meg a kolozsvári származását s a Dunamentéről jöttekkel vallja s hirdesse, milyen elmaradtak, milyen balkániak az állapotok? Inkább semmit sem mond, se bűt, se bāt, csak ténfereg egyedül, otthontalanul Erdély fővárosában s koroktól, társadalmi rangtól függetlenül erdélyivé akarja sétálni magát. / Moziba menjen? Mostanában minden mozgóban magyar filmet adnak. Legalábbis így hirdetik a felszabadulás mámorából még ki sem kászálódott magyar világnak. De a plakátokon Garády nyikorog, Habos vigyorog, vagy Tábalár fancsali képe, s felvonul az egész pesti film- és színházcivilizáció. Irtózatos hamisan és komiszul hat az ilyesmi a megszenvedett magyarság szent városában!” Kevés hasonló forrásértékű beszámoló van arról a mindennapi életről, amelyet Jékely rögzített.

Egy regény regénye címmel jelent meg Sinkó Ervin Moszkvában írt könyve, amelyben a korábban született *Optimisták*, illetve a Tanácsköztársaság idéződik fel a sztálinizmus uralta világban. Azonban ez a cím már régen nem csak a Vajdaságban élt nagyszerű ember és jó író kommunista regényét jelenti. Ellenben azt hiszem, hogy az *Egy dadogás története* valójában az *Ahol az ő lelke*, illetve megannyi szöveg regénye is – ezért idéztem fel Jékelyt. A Nagy Erdély-regény valójában egy sokak által, folyamatosan íródó palimpszeszt, amelyben összeilleszthetetlennek tűnő szövegek rakódnak-préselődnek egymásra Kós Károlytól Sütő Andráson át Asztalos Istvánig, illetve Ugron Zsolnáthól Láng Zsoltig, Tompa Andreától Vida Gá-

borig, Erdélyben és Erdélyből is élő szövegekből. A palimpszeszt soha nem mozaik. A Nagy Erdély-könyv nem egy történet, nem egy retorika, nem egy beszéd-mód. VIDA műve fontos része egy kollektív műnek, amelyet sokan írnak s olvasnak együtt. (Magvető)

GYÖRGY PÉTER

Rakódj le szavaid alján

KORPA TAMÁS: *INSZOMNIA*

Korpa Tamás második, *Inszomnia* című kötete 2016-ban jelent meg a Kalligram Kiadónál, három évvel a debütáló *Egy híd térfogatóról* (FISZ) után. Korpa verseit már korábban is az erőteljes fogalmiság, a saját szerű, szürreális képi eljárás mód, valamint a szubjektum és az objektum közötti határok felsértése és eltörlése jellemezte. Ám új könyvének teherétélei immár egy posztantropocentrikus esztétika erőterében artikulálódnak, távol az identitásköltészetektől és az általában értett autobiografikusságtól. Az *Inszomnia* poétikája túllép a hagyományos humanista szubjektumfelfogáson, a távolságtartás praxisai azonban már nem egy szimulált vagy pszeudo-alanyiság színrevitelének eszközei, és nem is az úgynevezett magánmitológiák megteremtését szolgálják, mint ahogy azt (Németh Zoltán terminusával) az antropológiai posztmodernben megszokhattuk. A személytelenség alakzatai Korpánál többnyire a poszthumán, azon belül pedig legmarkánsabban az antropocén poétikák ismertetőjegyeit mutatják.

A poszthumán „nem szünteti meg az emberről való beszéd lehetőségét, csupán konstruktív »szökésvonalat« (Deleuze-Guattari) kínál az antropocentrikus humánideológiával szemben” – írja Nemes Z. Márió a kortárs költészet tereinek kartográfiáját fölvezető, *Kacsacsőrű-émlős-várás Kenguru-szigeten* című tanulmányában (Prae, 2017/1.), és látjuk, hogy Korpa költészetében is „olyan hibrid szubjektumok jönnek létre, melyek szerves és szervetlen, emberi és állati, természeti és technológiai közti határok felülírása és kimozdítása mentén szerveződnek”. „És ekkor mintha láthatatlan tapadókorongok nyújtanák szét a szád, hogy megóvd, ha kimondanád. De ne hidd, hogy nyakadon – e korszakos lengéscsillapítón – eloszlik ilyen teher.” (*XXVII [a vallatás előkészületei]*) A szöveg tehát érzékelhetően dezantropomorfizálja a szubjektumot, cserébe pedig az állati, valamint a gépi, mechanikus test fenomenológiai tapasztalata felé fordul.

Noha a kötet struktúrája láthatóan precízen átgondolt, külön ciklusokba nem rendeződő, számozott versei (huszonhét párvers található benne páronként meg egyező címeikkel, Bach *Prelude in E minor* című művének kottája, valamint zárlatként egy vers-triptichon) mégis egyfajta formátlanságot közvetítenek a logocentrikussággal és rendszerszerűséggel szemben. Így termékeny feszültség jön létre a kötetstruktúra és a benne foglalt szövegek szándékos inkoharenciája között. (Írásomban ezért is választom azt a stratégiát, hogy nem az összefüggő vereségszt elemzem, csupán bizonyos trópusok mikroanalízisére koncentrálok.) A szövegek